

ARMÁND GRÓF HALÁLA

GOBBY FEHÉR GYULA

Minek van a színház, és mire jó a színháték? De van olyan ember aki nem szívesen néz meg egy darabot? András úgy vélte, olyan ember nem létezhet, akinek ne lenne szüksége rá. Már fél hétkor ott ült a nagyszalon dívánján, miután helyükre húzgálta az örökösen ferdén álló foteleket. A prólógus eleget tesz a drámai műfaj egyik alapvető szükségletének, miszerint minél előbb és minél pontosabban kell ismertetnie az alapállást a nézővel. Általában egy színész mondja el a prólógust. Egyszerűen kilép a közönség elé, és közli velük a szükséges tudnivalókat. Ez az alak nagyon gyakran nem is tartozik a cselekményhez, hanem a költőt képviselő tárgyilagos elbeszélő, személyiség nélküli személy. De az is megszokott dolog, hogy a cselekmény aktív részese jelenik meg, néhány szóval jellemzi önmagát, majd föltárja a többiekhez, leginkább a főszereplőkhöz fűződő kapcsolatait. Néha a szükséges információkon kívül önmaga lírai jellemzésébe is belefog. Ezek a tudnivalók elmondhatók párbeszédés formában is. A legtöbb modern drámaíró ezt a katekizmuszerű kérdés—felelet játékot alkalmazza két mellékfigura segítségével.

A gróf elég gonosz természetű ember volt. Görbe arisztokrata orrát fennem hordta, raccsolva beszélt, és minduntalan megalázta a kövér szobalányt. Az a sértések után sírva fakadt, kockás köténye zsebéből egy ugyancsak kockás, meglepő méretű zsebkendőt húzott elő, úgy belefújta az orrát, hogy megremegetek a falak. Ha a gróf nem marad minden egyes alkalommal olyan halálosan komoly és méltóságteljes, nehéz lett volna röhögés nélkül megállni e jelenetet. A testalkat és a jellem között kétségtelenül vannak bizonyos összefüggések, s ezeket évszázadok óta kutatja a tudomány. Az ókori orvosok arra a következtetésre jutottak, hogy a testben négyféle nedv keringhet, s ezek szerepe a döntő. Ezek nyomán

különíthető el a flegmatikus, a szangvinikus, a kolerikus és a melankolikus jellem. Ennek a felosztásnak a nyomai állítólag nagyon érezhetőek a reneszánsz drámában. Shakespeare alakjainak zömét is könnyen be lehet sorolni a négy kategória egyikébe. Ezt aztán a kutatók örömmel meg is teszik, azt állítván, hogy a *Vízkereszt*-ben Böffen Tóbiás szangvinikus, Keszeg András flegmatikus, Malvolio kolerikus, Orsino pedig melankolikus jellem. Erről a felosztásról persze lehet vitatkozni, és azt évszázadok óta újfent meg is teszik, akik erre ráérnek.

A gróft már a külseje is jellemezte. Magas és vékony, ebből következően kissé hajlott hátú úriember volt. Állandóan angol szövetből készült csíkos öltönyben járt, kezén pedig fehér glaszéksztyút hordott, amelyet a beszélgetések alkalmával le- és felhúzott, időnként ütemesen veregette vele a tenyerét. A neve Armánd gróf volt, ami nagyon földühítette Blazsek iskolaigazgatót, aki hevesen magyarázta, hogy e nevet *Armánnak* kell ejteni, de ez nem volt egyéb nevetséges és fölösleges akadémikuskodásnál, hiszen egy grófi csak tudja, hogy mi a neve. Armánd nem is válaszolt a kicsinyes vádakra, s ez a kérdés soha többé föl sem merült, még akkor sem, mikor Blazsek eltávozott a faluból, mert oktatási tanácsossá nevezték ki Bánátban. A modern karakterológia a testi és lelki fellépést szabályozó gének szerint különíti el a kategóriákat. Ezek állítólag már a fogamzás pillanatában meghatározzák a jellem alapvonásait. Már sokan tanulmányozták ezt az állítást, de még senkinek sem sikerült észrevennie a fogamzás pillanatában, miképpen is történik a gének megosztása. A szociológiai irányzat képviselői szerint a körülmények határozzák meg a jellemet. Ugyanolyan génállomány-nal lehet valaki sebész, lehet kertész vagy bűnöző. A nevelése és osztályhelyzete dönti el. Ez is mutatja, hogy a legveszélyesebb szociológus gyermekének születni: az nem bocsát meg semmit, és mindig a pedagógusokat okolja a gyerekek hibáiért.

Opletánék szeptemberben költöztek a faluba. András rögtön a szárnyai alá vette a tőle egy fejjel magasabb Opletán gyereket. Igazi prologus-helyzet keletkezett. Egyiküket közlékenysége jellemezte (András), a másikat pedig helyzete (az Opletán gyerek most érkezett meg, nem tud semmiről, tájékozatlan és kérdezősködik). Végül az Opletán gyerek inas lett, elsősorban azért, mert korban közel állt Andráshoz, és így természetesnek tűnt, hogy elég sokat beszélgetnek, másodsorban meg azért, mert koránál sokkal idősebbnek látszott, hiszen már a bajsza is kiserkedt. Fekete ruhájában igazi

fénfinak tűnt, s András csak két hét múlva vette észre, hogy az említett ritkás bajszot fekete cipőkrémmel erősíti meg, mikor a grófné véletlenül leejtett zsebkendőjéért egyszerre hajoltak le, és arcuk összeért egy pillanatra. A következő félórában András kimondottan erős cipőkrémszagot érzett, s az anyja a következő szavakkal törölte le otthon az arcát: te mindig összekened magad, csak azt tudnám, hogy a fenébe csinálod. András másnap a szokott-nál dühösebben szólt rá Opletánra, hogy ne röhögjön, mikor a szobalány sírni kezd, hiszen az udvarló nem kacaghatja ki az imádott személyt, márpedig a szobalány az ő titkos menyasszonya. Opletán ettől nagyon megdöbben, mert, mint kifejtette, érveit sajnos nem egészen logikus sorrendben vonultatva föl, erről eddig szó sem esett, de András keményen ledorongolta, mert tudta, hogy nem figyel oda a szavakra, így hát föl sem fedezheti, ami mögöttük van. Vagyis az érzelmi, de főleg a szerelmi kapcsolatok többségét és ki sem mondható sokrétűségét. Annyit mindenesetre elért, hogy Opletán kissé rémülten kezdte bámulni a szobalány természetét, aki ugyan nem volt tőle magasabb, de magas sarkú cipőt viselt, azonkívül vállban kétszerte szélesebbre sikeredett, így aztán elég impozánsan hatott. A tudomány nem vállalkozhat jóslatokra arról, hogy az egyén miképpen fog viselkedni életének soron következő pillanatában, de a drámaíró pontosan tudja, mit tesz majd hőse a következő jelenetben. Valaki kitalálta, hogy Csehov szerint, ha egy puskát látsz a falon lógni az első felvonásban, az a darab végén el kell, hogy süljön. Nem egészen erről beszélt Csehov, de nagyon jól hangzik, és a lényeg benne van: a drámaíró határozott kézzel vezeti a cselekményt a végkifejlet felé.

Ó, édesanyám! Meghaltál és magamra hagytál. Mit tegyek most nélküled? Itt maradt ez a hatalmas ház asszonyi kezek nélkül, öt évvel ezelőtt a feleségem, most te is örökre eltávoztál. Ó, édesanyám, miért is hagytad magára fiad? Senki sem méltó rá, hogy öröködbe lépjen. Itt maradtam árva gyermekekemmel, akinek sokkalta nagyobb szüksége van asszonyi szeretetre, mint jómagamnak. Legszívesebben magam is utánad mennék a másvilágra, ha nem kellene szerencsétlen fiam sorsára felügyelnem.

Siskovszki meg a felesége öt perccel fél hét után érkeztek. A földrajztanár is rögtön a fotelek helyzetét vizsgálta meg, de azt sem mulasztotta el, hogy a színpfalak mögött rendet tegyen, mert a szereplők már többször megbotlottak a ferdén felrakott kellékekben. A park fái túl hosszúak voltak ahhoz, hogy egyenesen állja-

nak, így mindenkinek át kellett mászni átlósan álló törzsükön. András kezét fogott a tanárral, segített neki a fákat hordani, de az asszonyra csak egy pillantást vetett. A gömbölyded tonatanárnő, aki hallgatagon járt a férje nyomában, csendes asszony volt, kiabálni csak akkor hallották, mikor a tornabemutatót vezette, de hangja akkor sem sértett, mert senkit sem bánt, ha ráordítanak: „Ma-gas-ra a lá-bat! E-gyet, ke-tőt! Most u-gor-jál! Há-négy!” András mégis kerülte a látványát, mert ahányszor rátekintett, megriadt. Az asszony az órákon testhez álló tornatrikót viselt, ami a mosástól kissé kinyúlt, így mikor a nyújtón bemutatta a gyakorlatot, kilátszott erős, fekete szőrzete. Mást ez nem hozott zavarba, András nem hallotta, hogy a fiúk beszéltek volna róla, ezért aztán magába zárta az élményt. De ahányszor ránézett, feltűnt előtte a fekete szőrzet. Nem tudott máshova nézni, mint az asszony szoknyájára, inkább elfordította a fejét. Ok és okozat összefüggése megfelel az általános élettapasztalatnak, s ha ez a színpadon világos, akkor érthetővé válnak az önmagukban véletlennek, érthetetlennek látszó jelenségek. Az oksági viszonyok ismeretében a néző úgy érzi: mindentudó, mint az isten. Az összefüggések hitelének alapja a megszokotthoz hasonló valószínűség. A nézők szeretik a meglepetéseket is, de csak akkor, ha azok valószínűek, vagyis megmagyarázhatók és előkészítettek.

Nagyságos úr, a tea előállott.

Hányszor magyarázzam meg magának, kedvesem, hogy maga állott elő a teával. Hozta a teát.

Nagyságos úr . . .

Másrészt, én méltóságos vagyok. Nem mintha sokat adnék a címekre, de ha már megszólít, szólítson helyesen. Maga megszokta Purger úréknál, hogy ott nagyságosak voltak, bár nem tudom, milyen alapon szólíttatta magát Purger úr nagyságosnak, de hagyjuk, lehet valami élvezete a patikáriusnak is. Tehát: hogyan kell mondania?

Méltóságos úr . . .

Tovább!

Befőztem a teát!

Háromnegyed hétkor ott volt az egész gárda. A színpad alatti öltözőben folyt a társalgás, a folyosón le-föl rohagáltak a szereplők. András nem sokat tartózkodott lenn. A betonfalak hidegek voltak, a férfiöltöző pedig Mák tanár úrra, a hegedűművészre em-

lékeztette, aki itt oktatta délutánonként a zenét. Anyja azt mondta: apád kívánsága, hogy hegedülni tanulj, sokba került nekünk ez a hangszer. De Mák tanár úr a sarokba állította, a szürke betonfal elé, megmutatta, hogyan tartsa az ujját a húrokon, és közölte vele: ez a kis gé. Négy órán át azért járt le az öltözőbe, hogy a kis gét muzsikálja szüntelenül. Az ötödiken nem is jelent meg, inkább kószált a faluban. Opletánnak erről nem beszélt, dicsérte az öltözőt, mondván, kevés falunak van ilyen jól felszerelt színpada, ahol a nők és a férfiak különválasztva vetkőzhetnek le. De Opletán szerint csak érdekesebb az, ha együtt vetkőznek. „Te akkor Verával vetkőznél”, mondta neki András. „Ő a párod.” Tudta, mit kell mondania, hogy megijessze Opletánt. Általában tudta, mit kell mondania az embereknek, bár megtörtént, hogy a helyes válasz (vagy a helyes kérdés) csak utólag, hazafelé, esetleg másnap jutott eszébe. Rászokott, hogy minden beszélgetést még egyszer átgondoljon, még egyszer át is éljen, mert akkor már okosabban tudta vezetni. A párbeszédnek szövege csupa válaszból áll. Mind reakció egy korábbi szóbeli vagy fizikai akcióra, amely az imént még szintén reakciója volt egy még korábbi akciónak. Ezért a dráma nem is állóhelyzetből indul, hanem már az első pillanatban folytatásnak hat. A gépezet már forog, mikor beletekint a néző. Mindig újabb helyzet teremődik, válaszra újabb válasz érkezik, a szemé láttára bontakozik ki egy addig ismeretlen világ és ismeretlen emberek érzelmi, gondolati élete, az emberek indulatai és szándékai. A párbeszéd lehet afféle szópárbaj, ahol igazi kardozás folyik, érv sújtja az érvet, sértés szúr sértés után. De lehet egyoldalú támadás is, ahol az egyik ellenfél szüntelenül támad, a másik védekezik, vagy akár néma, mint a sír. O’Neill darabjaiban meg mindenki a levegőbe beszél, az emberek annyira eltávolodtak egymástól, hogy nem értik (nem is figyelnek rá), mit mond a másik. Mindenki mondja a magáét. Monológok egymás mellett.

Siskovszkit mindenki szereti a faluban, mondta András apja, igazán belevaló fickó, annak ellenére, hogy tanár, meg hogy van ez a mániája a színdarabíráásra, de hát sok jó percet is szerzett már a falunak, minden évben ő csinálja a majálist, és nem szégyell odaállni a kölkökhöz zsákot ugrálni, meg ő főzi a legjobb paprikást is, akárki akármit mond, de az asszonyok bográcsa sosem olyan ízes, mint az övé, no szeretnének is rájönni, mi a titka a tudományának, de ha megkérdezik, odahívja őket a füzesbe, ott meg mást kellene tanulni, ugye, hát lehet, hogy valaki elment már vele, no, miért ne

menne, attól, hogy a háta egy kicsit görbe, más még lehet egyenes, vagy ha görbe az se baj.

Ne beszélj már, mondta András anyja, Siskovszkira vigyáz a felesége, meg amúgy is rendes embernek látszik, nemcsak a majálissal törődik, ő szervezi a nők napját is, milyen megható darabot írt tavaly is, akkor is tetszett volna, ha nem Andris játssza a kis árvát, bár így még szebb volt, telesírtam a zsebkendőmet, meg Maris szomszédasszony is, pedig annak kőből van a szíve, azt csak maga szent Péter tudná megríkatni, ha alamizsnát kérne tőle, és nem igaz az egyáltalán, amit pletykáznak, hogy Siskovszki a próbákon a téglagyáros Incikét fogdossa, hogyan tehetné, mikor ott ül a felesége, és figyelni őket, ő a sugó vagy mi a fene, aki oldalt ül, mindig a szeme előtt vannak, vagy hát ha nem is mindig, de leginkább, mert ők a főszereplők, akik nagyon szeretik egymást, de nem lehetnek egymásé, de már az egész szomszédság tudni véli, hogy azért a végén csak egymás karjába esnek, no, nem állítom, hogy nem csókolták egymást meg, hiszen a szerep kívánja, muszáj megcsókolni a másikat, ha már az övé lesz, nem igaz?

Tudod, te Andris, hogy ez engem pedz, kérdezte Opletán, nem vettem mindjárt észre, de mikor mondtad, hogy ő az én titkos szerelmem, meg hogy a végén meg kell majd fognom mind a két kezét, és csücsörítve odanyomnom a szájamat az ő kicsücsörített szájához, azóta jobban odafigyeltem, te ez a nő akar valamit, én íélek tőle, nem mondom, hogy nekem nem kellene, de hát nézd meg, mekkora karjai vannak, ez nem kövér, tudod, Andris, hogy megfogtam neki a karját is meg a derekát is, ezen csöpp hajt sincs, ez csupa izom, de nézd meg, Andris, kétszer vastagabb a bicepsze, mint az enyém, ez ha elkap, nem tudok majd sehova szökni, ha akarok se, mert nem mondom, egyszeri alkalomra, tudod, próbaképpen jó lenne, de ha ez egyszer elkap, nincs tovább, ez elveri még a legényeket is mellőlem, nemhogy a lányokat, tudod.

A párjelenetben világos és körvonalaiban legalább egyszerű az ellentét: amit A állít, B tagadja. A két bajvivő szemben áll egymással, a nézőnek profilban, látni, mikor kard kardra csap. De mihelyt belép egy harmadik személy, a lehetőségek száma ugrásszerűen megnő. Képletesen: A, B és C egyenként is szemben állhat egymással, de az is lehet, hogy A és B összefog C ellen, vagy B és C ifog össze A ellen, esetleg C és A támadják együtt B-t. Tehát a párjelenetben az ellentétnek csak egy alakzata lehet, a hármas jelenetben hat. Ez aztán alaposan megnehezíti az író munkáját, s a

klasszikusok gyakran úgy segítettek magukon, hogy a harmadik személy belépését követően egykettőre eltávolították a korábbi kettő valamelyikét. Így például Lessing *Bölcs Náhánja* csaknem végig párjelenetek sora. A belépő harmadik szóval vagy jelenlétével fölöslegessé teszi, vagy elküldi azt, akinek már megfogyatkozott a mondanivalója.

András élvezte a forgatagot, amely az öltözőben, a színpalak mögött, az ajtó előtt, és a szövetkezeti otthon nagytermén kívül is, a környéken keletkezett. Maga is része volt e nyüzsgésnek, ugyanakkor szemlélője is. Arra csak szerényen mert gondolni, hogy némileg okozója is, hiszen Siskovszki mellett az idősebbek által is elismert segéd lett. Tőle kérdezték izgatottan a Gellér lányok, akik a darabban a La Paille testvéreket játszották, mit kell kiabálni, mikor lángra kap a tollbokréta a fejükön. „Kiabáljátok, hogy laplűmm, értitek, laplűmm”, magyarázta András. „És ne mondjátok anyátoknak, hogy lőséri, mert az nem jó.” A két lány egyforma borjúkék tekintettel nézte a fiút, és András érezte, hogy elvörösödik. Mindkettőjüknek hatalmas melle volt, a darabban sokat ölelgettek. András meglepődve tapasztalta, hogy milyen puhák. Attól tartott, ha csak egy perccel tovább tartják a karjukban a kelletténél, fölindulása meglátszik a nadrágján is. „Mit mondjunk neki?”, kérdezte Judit, a komolyabbik. „Miért nem tanítasz meg bennünket, hogyan kell mondani?”, kérdezte Éva, aki folytonosan vihorászott, ettől (ettől?) mindkét orcáján kicsi lyuk keletkezett. „Gyere már egyszer el hozzánk, tarts velünk különpróbát”, mondta Judit. „Majd meglátod, milyen fagyaltot készítünk. Ha franciául nem is tudunk, de a fagyaltunk ízletes”, mondta Éva. De András nem mert elmenni hozzájuk, félt, hogy ott még bátrabban fogják majd meg. „Mondjátok úgy, hogy laséri, csak így egyszerűen, laséri”, magyarázta, de tudta, hogy tulajdonképpen magától fél, mert már látta azt a jelenetet, mikor nem bír magával és eleget tesz föltörő kíváncsiságának, nem csak hagyja magát, ő is végigsimogatja a lányokat, megnézi, mi történik, ha egyszer megöleli őket, ha megtapasztalja, hogy mindenütt olyan puha-e a testük, mint elől, ha ő is megmutatja érdeklődését. Tőle kért tanácsot az öreg Kovács, a kereskedő, aki a gavallérkodó bankárt játszotta a darabban, és azt várta, hogy András magyarázza meg neki, mikor gyűjtson rá a pipájára, hogy sikeresen fölgyújthassa a lányok tollbokrétáját, ügyetlenül tartva a hatalmas lánggal lobogó kénes gyufát. András szívesen válaszolt mindenkinek, bár nehéz volt elhinnie, hogy mindeme dolgokhoz ért,

hogy az egész bonyolultnak tűnő, de mégis hatásos mechanizmust érti, hogy félig-meddig alkotója az előadásnak. Szerényen a háttérben maradt, és figyelt. Azt azért nem állta meg, hogy ne magyarázza meg Pohárkovicsnak, az asztalosnak, aki a váltságdíjat követelő gengsztert játszotta, hogy a pisztolyt nem lehet olyan hanyagul tartani, mert senki sem fogja elhinni, hogy a gengszter zsarolás közben leteszi a pisztolyát az asztalra, vagy a fejét vakarja vele. „De a tanító úr azt mondta, nincs benne golyó”, védekezett Pohárkovics. „Mi tudjuk, hogy nincs benne” magyarázta türelmesen András. „De a közönségnek nem szabad rájönnie. A közönségnek félnie kell. Attól is, hogy véletlenül elsül. Háttha megöli vele a grófot vagy a nevelőnőt. Ha azonban hanyagul bántik vele, lóbálja, meg vakarózik, akkor nevetni fognak. Akkor maga bóg le a közönség előtt, érti?” Pohárkovics nem válaszolt, de azután olyan buzgón tartotta a kelléket, hogy belefehéredtek az ujjai.

A nevelőnő biztosságban van.

Hol van?

Ne izguljon, gróf úr. Nálam van. Az én kis oroszlánbarlangomban.

Megölöm . . .

Ne ugráljon, ment elsül a fegyver a kezemben. Ha azonban ideadja a százezer frankot, visszakapja a kicsikét. Bántatlanul. Épségben. A haja szála sem görbül meg.

Gazember!

Szólítson csak nyugodtan gazembernek. De a pénzt holnap reggelre akarom. Különben szórakozni kezdek a kicsikével.

Gengszter!

No, képzelheti, mennyire megsértett. De holnap komolyan veszem, és a nő fogja megfizetni minden szavát. Ez az utolsó lehetőség, ha annyira odavan érte. A pénzt kis címetekben, egy külön borítékban akarom.

Cselekményfestő és atmoszférateremtő dialógusok közös jellemvonása, hogy mindkettő valóságos és ésszerű. Valóságos emberek értelmes párbeszédeivel ábrázolja az egyik a történetet (amelyből a társadalom képe s a mű mondanivalója kirajzolódik) s a másik a légből, amely egy ugyancsak reális társadalomnak a nyomását mutatja. A szereplők általában úgy beszélnek, azokat a kifejezéseket használják, amelyekkel a mindennapi életben is élnek. Úgy reagálnak a szavakra, ahogy az elvárások szerint reagálniuk kell.

A közönség e dialógusokban azt méri le, ő hogyan viselkedne hasonló és megszokott helyzetben.

Ivonne, én szeretem.

Gróf úr, érzelmeinkről nem tanácsos beszélünk.

Je t'aime, Ivonne.

Gróf úr, tartóztassa meg magát.

P'ai aimé, je t'aime, j'aimerais.

Gróf úr, túlzásba viszi.

Ivonne, én túlzásba viszem, mert nem bírok magammal. Az érzelmek leigáztak.

Gróf úr, gondoljon társadalmi helyzetére.

Gróf úr, gondoljon társadalmi helyzetére!

Gróf úr!! Gondoljon TÁRSADALMI HELYZETÉRE!!

András élvezte, hogy a nagynénit játszó Slingár tanárnőnek reszket a keze, mikor őt akarja megnyugtatni és izzadt tenyerét megnyugtatólag ráhelyezi a karjára. Ez tagadhatatlan bizonyítéka volt, hogy mások is izgulnak. A tanárnő sovány vénkisasszony volt, de a tenyerén keresztül lehetett érezni, hogy testében minden izom rezeg, miközben a közönség még mindig aránylag érzéketlenül, nyikkanás nélkül ült. „De hát engem valóban nem izgat a nevelőnő sorsa”, mondta ki a betanult szöveget, és az utasítás szerint kirohant a színpadról. A színpalak mögött először az izzadt tornatanárnőt látta, aki a gépelt szövegbe mélyedve, a gróf és a többiek életébe süllyedve a darabot követte, aztán fedezte fel a tűzoltót, aki hivatalánál fogva állt a sűgő mellett, de akit el nem szólíthatnak munkahelyéről, mert komolyan vette hivatalát. András meg is nyugtatta, mert tudta, ha nem kergeti ki üdőben az idegesen cigarettázó szereplőket, mindnyájan bennéghetnek a liszteszálkókból és lécekből meg olajfestékből összetákolt világban. Kisétált a levegőre, az első felvonásnak nemsokára vége volt, tudta, hogy a szövetkezeti otthon udvara hamarosan megtelik, hallani szeretne volna, mit mondanak az emberek. Kinn sötét volt, de az udvar nem volt üres, két férfi cigarettázott a még mindig egymásra rakott építőállványok, üres betonkeverő teknők mellett. Andrásra csak egy pillantást vetettek, mikor látták, hogy még gyerek, beszélgettek tovább.

Meg akarják választani a Szocialista Szövetség helyi bizottsága elnökének. Ha így halad tovább, még községi elnök lesz.

Mi kifogásod lehet ellene?

Semmi. Azonkívül, hogy minden funkciót szerepként játszik el. Mintha színpadon lenne.

Féltékeny vagy.

Már nem. Most más irányban...

De még él benned a méreg.

Lehet. Nem is vitatom. Csak azt, hogy komolytalan embernek komoly tisztséget adjanak.

András nem látta az emberek arcát. Cigarettajuk parazsa időnként felvörösölt, de a fény arra nem volt elég, hogy felismerje őket. Sejtette, kiről beszélgetnek. Mintha őt magát bántották volna. Mintha a színészek nem lennének elég megbízhatóak. Bohócok. Pojácák. Paprikajancsik. Csélcsapok. Széllkakasok. Kalandorok. Svihákok.

Különben jól élsz?

Különben jól. Ha a családomra gondolsz.

A gyárban minden rendben?

A gyárban igen, csak a piacon nincsen. Nem kell az áru senkinek. Profilt kell változtatni.

Vagy gyárat.

Igazad van. A legjobb lenne nekem is meg Irénnek is, ha helyet változtatnánk.

András futva igyekezett vissza a színpad mögé. Nem volt ereje meghallgatni, mit mondanak azok ketten Siskovszkiról. Nem volt ereje elhallgatni a tanár előtt, hogy kétségbe vonták képességeit. Nem volt ereje megmondani neki, hogy meg fogják akadályozni előbbre jutását. Nem volt ereje magában tartani a feszültséget. Szaladt, hogy ne feszítse szét. A néző figyelmét a színpadi feszültség köti le legjobban. Figyelmének lankadását pedig a feszültség fokozása egyensúlyozza. A színpadi feszültség alapja ellentétes erők szembenállása. A nézőtéri feszültség a várakozás, hogy amabból mi pattan ki. Ehhez rendszerint rokonszenv vagy ellenszenv párosul valamelyik erő működésével kapcsolatban. Miért akarják bántani Siskovszkit? Miért féltékeny rá az egyik férfi? András érezte, hogy annak hangjából erős érzelem süt, annyit könnyű volt megállapítania, hogy nem a rokonszenvé. A haragé. A gyűlöleté. Az ellenségességé. Azt állította: „Már nem. Más irányban...” Mely irányban? Mit tegyen most András? A színpad mögötti félhomályból lemaszott a még mindig korlát nélkül hagyott betonlépcsőkön az öltözőbe. A falakból áradt a friss építkezés jól ismert szaga. Otthon is ilyen szaga volt a szobáknak. Az ajtók is festetlenek voltak még, Siskovszki egyszer célzott rá, hogy társadalmi munkában befesthetnék. De a próbák üteme és a bemutató izgalma feledtették vele

e terveit. András a harmadik ajtón nyitott be, az első kettő a nőké volt. A ruhák hosszú fogasokon álltak, és a bal oldali fogas mozgott. Kíváncsian lépett oda, de rögtön vissza is rántotta tapogatózó kezét. A kettéválasztott kabátok mögül Opletán tágra nyílt szeme villant elő, a szobalány karjai között állt, a lány egyik lábát ráfonta a derekára, a másik nem látszott a fogásra hányt ruháktól. Opletán szabadon maradt bal kezével furcsa mozdulatot tett, úgy is lehetett volna értelmezni, hogy „hagyjál békében”, de úgy is: „gyere segíts”. András azonban nem értelmezte sehogy, hanem rögtön hátat fordított nekik, és kiment az öltözőből. Azt mindig el fogja hinni neki Opletán, hogy nem akarta megzavarni. Hogy irtó is volt rá, azt esetleg tréfás kedvében maga fogja egyszer elfecsegni. Hogy félt, azt nem ismeri el soha. Hogy fölizgult, azt az üres folyosón nem látta senki. Fölment a színpalak mögé, de kétszer is megbotlott az általa elrendezett fatörzsekben, akkor megállt, és a falnak támaszkodott.

Gróf úr, azt mindenki tudja, ce n'est pas à'moi, hogy ebbe házba anya kell, asszony, la mère.

Igen, asszonyom, bizonyosan igaza van.

Nem akarok andiszkrét lenni . . .

Csak bátran, asszonyom.

Menjetez ki, lányok, a parkba. Majd utánatok jövök.

De, maman. Pourquoi?

Kifelé, ha mondom. Azonnal. Il faut beau.

Most bátran beszélhetünk. Nyíltan.

Beszéljünk őszintén, asszonyom.

Először Jutka zuhant mellé lihegve, aztán a másik oldalról Éva is, miután belebotlott az egyik fatörzsbe, majd András lábába. „Mit keres itt ez a sok vacak, az istenfff . . .”, mondta Éva, mire nővére szemrehányóan rászólt: „Mondd csak ki bátran, az istenfüléről hallottunk már.” Ezen is nevettek, és a fiú orra előtt összehajolva kezdtek susztorogni: „Láttad, hogyan fogta meg?” „Ez máj nem színészet. Ez több annál.” „Téged kaptak már így el?” „És téged? Mintha nem tudnád. Ócska szűz.” „Vacak aggszűz.” András zavarban volt, a lányok lehelete csiklandozta az orrát, a szájuk ott volt a szája előtt alig tíz centire, szemük még a sötétben is kihívóan csillogott. Hallgatott, mint aki nem érti, miről van szó, és a lányoknak is jobban megfelelt, hogy csak ők ketten szerepelnek. Aztán Éva, mert szemmel láthatóan ő volt a bátrabb, elkapta jobb kezét, és a szívére szorította: „Érzed, mennyire izgulok?”, kérdezte szinte

a fülére szorítva a száját. „Érzed, hogy dobog a szívem?” András első, reflexszerű mozdulata abbamaradt, nem rántotta el a kezét, hanem lassan rányomta a lány mellére a tenyerét. A ruha selyme alatt a melltartó zsákszerű hálóját érezte a tenyere, majd csak egy pillanat várakozás után a másik bőr melegét, és tovább fokozva a nyomást, a mell puhaságát és tömegét, amely kifolyt a tenyere alól, és arra ingerelte, hogy ujjjaival megkísérelje összefogni és visszaterelni eredeti helyére, csak idővel fedezte fel, hogy e süppedős lágy-ságban ritmikus mozgások jelentkeznek, ahogy a szív dobog. A mozgások nem voltak együteműek, keveredtek a lélegzés által okozott hullámzással is, meg a lány előredőlt testének ingadozásával is. „Érzed?” kérdezte Éva, de mielőtt válaszolhatott volna, a másik lány a bal kezét kapta el, és szorította saját mellére. „En is izgulok”, mondta. „Még jobban, mint te.” András keze most már kereste a helyét a lány mellén, és meglepődve tapasztalta, hogy Judit, annak ellenére, hogy testesebb, keményebb mellű. Lassan körözve simogatni kezdte mindkét lányt, de szólni nem tudott, nem volt ideje kigondolni semmit, a helyes szavak később jutottak az eszébe, de a keze szinte önmagától mozgott. Mereven állt, hátát előre döntötte, hogy ne érje a hideg falat, és a kezei egyenletesen köröztek. A színpalak mögött, az összezsúfolt díszletek között egyedül voltak. Az jutott eszébe, ha gyorsan nem történik valami, ő nem tud megállni. Szája kinyílt, ő is lihegni kezdett. Éva megfogta a csuklóját, és lassan lejjebb vezette a tenyerét. „Érzed, hogy reszket a testem?”, kérdezte, és szájával hozzáért a füléhez. Judit nem szólt semmit, mert András keze az ő testén is megindult lefelé. Mintha vakolvasást gyakorolna, úgy tapogatta végig a két lányt. Érintésére mindketten egyformán reagáltak, csodálkozva fedezte föl, hogy a hasukon, amely majdnem olyan puha volt, mint a mellük, sokkal erősebben érezni szívük dobogását. Merev ujjakkal ért le a keze, előbb Éva, aztán Judit hasa aljára, ahol ujjja hegyével megérezte a szőrt. Szeme előtt megjelent a tornatanárnő szétnyíló lába, megremegett. „Te is izgulsz nagyon”, súgta a fülébe Éva. „Pedig te jobb színész vagy, mint mi”, súgta Judit, s megfogta a derekát. Közelebb húzta magához, felsőtestével rátámaszkodott. Úgy álltak ott összekapaszkodva, apró mozdulatokkal mind közelebb és közelebb fémközve egymáshoz, hogy se elkezdeni, se abbahagyni nem tudták a mozgást. Éva a mellére tette meleg kezét, aztán az arcát szorította oda, a kezével pedig megindult lefelé. „Te is reszketsz”, mondta halkán. „És hogy dobog a szíved.” A szívét hallgatta, de

közben a keze már az övéen volt. András megkísérelt halkabban lélegezni, mert attól félt, hogy messzire hallatszik szuszogása. A feje zúgott, nem akarta elhinni, pedig érezte, hogy a lány leért a nadrágja nyílásáig. Most mit csinál? Milyen ügyes? Judit keze hátul. Judit combja keményebb. A melle illatos. Biztosan kölni. A lélek apró, pici rezdüléseit ábrázolja a félreszólás. Ilyenkor a színész partnere látósugarából a közönség felé fordul, s kissé halkított vagy elváltoztatott hangon árulja el a gondolatait. Mit fognak később szólni? Vagy mesélni? De mikor jutok el még egyszer ideig? Ez a bugyija, elég szoros. Ha megkaparja a körmöm. Ha nem megy alá az ujjam. Ha elszakad a gumi. La Rochefoucauld szellemes maximuma szerint a beszéd tulajdonképpen gondolataink álcázására szolgál, s ezt a kettősséget kiűzőből ki a beszédbe ékelődő őszinte félreszólás, amit csak a közönség hall, a partner nem. Sietni kell, mert itt a felvonásvég. Ez nem fél. Ez megfogta. Nem szorít, pedig kibírná. Meleg a tenyere. Izzad. Gyakran mulatságos ellentétben áll a szó és a gondolat. Éppen ezért kedvelik a félreszólást a vígjátékírók. A hízelkedések között elmormolt apró átkok, káromkodások, a félreszólásban közölt félelmek, amelyeket hasonló esetben a közönség is már átélt, de kimondani szintén nem mert, soha nem tévesztik el hatásukat. Ez a nyílás. Ez a barázda. Nem szúr a könmöm, az este vágtam. Reszelni kellett volna.

Nagyságos úr . . .

Már mondtam, hogy szólítson méltóságosnak, ha méltoztat megszólítani.

De méltóságos úr . . .

Ó, szobalányok gyöngye, után lépne le a lábamról, mielőtt tovább csicseregne.

Bocsánat, nagyságos-méltóságos úr . . .

Mivel szolgálhatok? Talán kifőtt a befőtt?

Eltűnt Ivona nagyságos kisasszony!

Nem Ivona az, hanem Ivonne. Érti?

Akár Ivonne, akár nem, sehol sincsen.

Nincsen?

Eltűnt. És ezt a cédulát találtam a szobájában.

Ó, istenem! Elrabolták!

Hosszú taps következett, és Andrásék kijöttek a színpalak mögül, ahol megkezdődött a park fáinak ide-oda vonszolása. András nem merete megszagolni az ujját, attól tartott, ez föltűnne valakinek. Mások is szagolgtatják az ujjukat, vagy megtörlik az orruk hegyét.

Lassú, kényelmes mozdulatokkal morzsolgatta az orrát. Ha visket, meg kell törölni, természetesnek kell lenni, miért nehéz természetesnek lenni? Ha az ember azt képzei, hogy figyelik, egészen merev lesz. A színpadon is úgy kell mozogni, mint az életben. Az életben is úgy kell mozogni, mint a színpadon? A tenyerét a nadrágjába szeretne volna törölni, de az olyan lett volna, mintha le-törölné kezéről a mellek emlékét. A has emlékét. A szívdobogás emlékét. A szőr emlékét. Az alsótest emlékét. A többiek között lökdösődött ki a szövetkezeti otthon oldalára, ahol az apjái is álldogáltak. Az anyja rögtön szipogni kezdett: „Olyan voltál, mint egy igazi grófi csemete, esküszöm, olyan voltál.” Csak félfüllel hallgatott oda, figyelte, hol lehetnek azok akik szidták a sötétben Siskovszkit. Apja a szomszédal beszélgetett. „Sándor berúgott, ebből még baj lehet.” „Nem kell beengedni a terembe.” „Annál rosszabb. Ha nem engedik be, akkor azt képzei, hogy olyasmi történik, amit ő nem láthat.” „Így meg majd beleordítózik. Elrontja mások szórakozását.” „Azzal fenyegetőzik, hogy még ma este ki-ontja valakinek a belét.” „El kell venni tőle a kést.” „Nincs nála kés. Ezt már Zoli, a traktoros ellenőrizte. Azt mondja, furcsa, hogy nincs nála semmi, mert bicskát szokott hordani magával.” „Szép kis szokások.” „Annak idején mi is hordtunk.” „Meg is halt szegény Szabó Ábel.” „Meg.” „De nem egy színpadi csókért.” „Nem dicsekedhetünk, még kevesebbért.” „Semmiért. Igaz.” András otthagya a szüleit, nem tudta, odamenjen-e Siskovszkihoz, figyelmeztesse-e, mit hallott. De mit hallott? Pletyka, suttogás, fecsegések. Mondja neki, hogy ma este ne csókolja meg Incikét? A bemutató estéjén ilyet nem lehet mondani. A dráma, amióta van, azt mutatja be, hogy az életben bajok vannak, s ezeket vagy egy másik ember, vagy társadalmi problémák okozzák. A néző érdeklődése igen erősen és tudatosan irányul saját korának emberei és problémái felé. Kell fogta meg a karját, a padtársa. Röhögve forgatta meg: „Nézzétek a kis grótot.” Nem haragudott meg rá, a hangjában irigység is rejtőzött. Maga is nevetett, még egyszer megpördült a sarkán. Még azt hiszik, hogy beképzelt. Majd füttyögnek a teremben. Méltóságteljesen meghajolt, mikor továbbindult. Zolinak, a traktoristának a kezében üveg volt. Ittak a sötétben. „Én hordtam ennek minden tégláját ide”, mondta Zoli a slukk után. „Itt volt az egész falu, de a téglát az én traktoromon hordtuk. Minden darabot. Legalább harmincszor fordultam a téglagyárig. Én ugyan nem számoltam.” Nézte a legényeket, akik Zolival ittak, de nem ismer-

te föl őket. Összeülelkezve álltak, a bizalmas beszélgetés és az ital hatása alatt. „Nézd, a kis gróf”, mondta Zoli. A csoport feléje fordult. „Majd seggbe rúgom”, mondta a középső, az lehetett Sándor, mert a másik kettő erősen fogta, nem engedte el. Nem szökött el. Majd még azt hiszik. Miféle indulatok táncolnak bennük. Érthetetlen és vad harag. Figyelte, hogy birkózik a karjait tartó kettővel Sándor. Magas, szőke legény volt, már látta, mikor a széksorok között ülve várta Incit. Akkor hallgatott. Akkor nem hengegett. „Mit hallgatózól itt?” Nem felelt a vádra, de Zoli kedélyesen oldalba lökte. „Eredj, látod, ez itt nem bír magával.” Olyan erős volt a keze, hogy önkéntelenül is megindult. A látható szférában az író számára a dinamikus elemek a legfontosabbak. A mozgás, amelynek elemi részecskéje a színész fizikai cselekvése. A legtöbb néző csak ezt és csak ezt tekinti cselekvésnek. Odanyúlna, és kirántaná a két legény közül, *te akarsz itt késelni?*, a feje fölé emelné, és kiesne a zsebéből minden, még a kés is, de nem vágán a falhoz, csak megrázná, úgy megrázná, hogy ropogna a csontja, hogy lássa, milyen erővel van dolga, *kisapám, gondolkozz, mielőtt elkezdesz az emberekkel*, lecsapná a földre, hogy megroppanna a lába, aztán megtámasztaná, *el ne ess, mert még megütöd magadat*, és támogatásképp úgy megszorítaná, hogy két hétig kék lenne a karja. A színészi játékot, tehát az olyan látható testmozgásokat, mint az arcjáték, gesztus, leülés, föllálás, helyváltoztatás. A színpadi mozgás ábécéjét mind a mai napig nem találták ki. A beszédet az írás rögzíti, a zenét a kotta, a táncot a koreográfia, de a színészi mozgást csak úgy-ahogy rögzíti a rendezői példány, a rendező könyve. Bement a színpad mögé, de ott még mindig folyt a kulisz szák tologatása. Siskovszki hangját a színpadról hallotta, utasítások voltak, készült a grófi park.

András benézett a színpadra, és a kopott vörös bársonyfüggöny mögötti park fehér padján látta a grófot, aki a nevelőnő kezét fogta. A gróf keze a nő karján nyugodott. A gróf keze szőrös volt, kissé remegett. A nő keze sápadt és szőrtelen volt, mozdulatlanul tűrte a gróf érintését és remegésének sok apró jelzését, még az arca, szeme se rezdült. Úgy ültek ott, olyan pózban a park *ősi fái között*, hogy András önkéntelenül is kereste, hol a tó, hol vannak a sétányok, hol a hattyúk a parkból. Ha a gróf keze nem remeg, a kép mozdulatlanná merevedett volna. A nő pontosan olyan volt, amilyenre a képzelete varázsolta: szőke hajfonata *a hátára hullott*, kék szeme *elevenen csillogott*, fehér bőre *selymesen ragyogott*. András

arra gondolt, hogy aznap este a *falú szépe* ült a park fehér padján. Ruhája kék selyemből készült, szoknyáját fehér abroncsok feszítették kerekre, melleit felpolcolta, hajlatának éppen csak a kezdete látszott, csak annyi, hogy izgassa a képzeletet, de minden valóság minden papja még eltúrta volna, hogy a szeme elé járuljon András kedvtelve nézegette, és csak hosszú idő után értette meg, hogy Siskovszki jelenetet próbál a lánnyal, igyekszik megnyugtanni a második felvonás kulcsfordulatai előtt. Hirtelen erős kéz rántotta hátra. Az Opletán gyerek vigyorgott rá. „Te... te...”, suttogta. „Gyere, majd elmesélem, hogy kell...” Alig tudta kiszabadítani magát erős markából. „Nem kell ám félni a nőktől”, súgta. „Majd én elmondom neked. Egyáltalán nem kell félni...” Diadalmasan vigyorgott, de András nem ment vele, nem érdekelt most a másodkézből kapott élmény. A színpalak mögött a Gellér lányok várták. Judit integetett neki, jöjjön oda hozzájuk, és kérte, igazítsa meg a cipőfűzőjét. Mikor lehajolt, hirtelen a hasához szorította a fejét. „Gyere ide hozzánk, ha elkezdődik a darab.” András orrát az a szag csapta meg, amelyet az ujján hordott. Megkötötte a fűzőt, aztán felegyenesedett. A lányok izgatottan hajoltak közel hozzá. „A második közepétől mind a hárman szabadok vagyunk Gyere ide a kerek asztal mögé.” Most a szalon bútordarabjai heverték egymás hegyén-hátán a fal mellett. Át kellett másznia a sorba rakott foteleken, hogy a másik oldalra érjen. Mikor a sarokba állított szekrény mögül kilépett, ott találta magát a tornatanárnő előtt, aki titokban cigarettázott. Egy pillanatig tévovázott, az járt a fejében, valamit mondania kellene a tanárnőnek, de az megszívta a markába rejtett cigarettát, aztán a súgópéldánnyal széthajtotta füstöt. „Ne izgulj, fiam”, mondta rekedtes hangon. „Minden rendben lesz, meglátod.” András nem tudta, a színdarabra mondja-e, vagy az ura körüli eseményekre. Mindenesetre bólintott, és félrefordította a fejét. Nem tudta huzamosabb ideig nézni a nőt, mindjárt a szoknyájára tévedt a tekintete. Ezt a mozdulatát is lámpaláznak vélte a tanárnő. „Ne félj, ha mondom”, súgta. „Semmi baj nem lehet.” András orrába füst hatolt, gyorsan levegő után kapott. Az egyénnek végső soron nem az a másik egyén az ellenfele, akivel élete során kisebb-nagyobb konfliktusokba kerül, hanem a megfoghatatlan, személytelen társadalom. Ha meg személyekben ölt testet ez az ellenfél, akkor szétszlik több, közel egyenrangú szereplőben, akik különböző oldalait, aspektusait vagy intézményeit kép-

viselik. Ez nem könnyíti meg a harcot, sőt. Ha egyetlen ellenfélre kellene összpontosítania, talán a hősnek is könnyebb dolga lenne.

Apám, én követelem, hogy mentsd meg Ivonne-t.

De fiam, akkor nem marad pénz a ház újjáépítésére, a birtok talpra állítására, a gazdaságra.

Ivonne fontosabb!

Fiam, szereted Ivonne-t?

Apám, te szereted őt.

Te tudtad?

Az első pillanattól kezdve tudom.

És nem haragszol érte?

Ő megérdemli, hogy szeresd.

A tapsoló közönségben nem látta apjékat. Az ötödik sorban volt jegyük, de akárhogy is meresztette a szemét, ott már csak bizonytalan körvonalakat, egybefolyó tömeget látott. Az első sorban azok ültek, akiket Siskovszki fejeseknek nevezett, akik közül valakik hangosan lebecsülték. Mint széltolót. Mint harlekint. Mint színészt. Mint clownt. Pedig ők is szerepet játszottak egész életükben. Az élet színpadán. A park ősi fái közt. A falu népének nevében. A munkásosztály nevében. A helyi bizottság nevében köszöntöm önöket. Az osztály nevében nagyon köszönöm a tanárnőnek. A vállalat dolgozói hálájukat fejezik ki. Jellemfejlődésre a rövid idő alatt lepergő cselekmény szorítása miatt vajmi ritkán nyílik lehetőség. A jellemfejlődés évek, évtizedek észrevétlen műve, mint az öregedés. A drámai jellem kialakulása többnyire megállapodott már az első pillanatban, mikor találkozunk vele, s ami fejlődésnek látszik, az a magatartás-változások fokozódó súlyosbodása. A cselekmény úgy van megszerkesztve, hogy az ember növekvő erővel kerül szembe, s kénytelen felszínre hozni egyéniségének mind mélyebben fekvő rétegeit. Sokszor olyan tulajdonságait tárja fel, amelyekről esetleg saját magának sem volt tudomása. Siskovszkinak az öreg iskolaszolga szólt, hogy vigyázzon, mert Sándor nagyon részeg és még inkább féltékeny. A gróf hidegen mérte végig a hírhozót, és nyugodtan mondta: „Csak az féljen, akinek oka van rá. A becület mindentől erősebb pajzs.” Az öreg zavarba jött, motyogott. „Én csak mondom, mert kést emleget. A tanár úr okosabb ember nálam.” A gróf kihúzta magát: „Mit se félj, jó öreg, a felhők hiába gyülekeznek, az ég hiába dörög.” Az iskolaszolga Andrásba kapaszkodott bele: „Tartsátok benn az előadás után a tanár urat”, mondta. „Jobb lesz, ha vár egy kicsit, míg a szőke Inci el-

csalja Sándort haza. Akkor már nem lehet baj.” András igazat adott neki, de megpróbált kiszabadulni a karjából, mert látta, hogy a lányok, a színpadi nagy rikácsolás után, már a fotelok között lapulnak a hátsó falnál. Opletán hátba vágta: „Nem jössz le? Van ott mások is.” Intett a fejével. „Az öltözőben. Faja.” Az iskola-szolga alig engedte el, egyre csak azt hajtogatta, hogy órá hallgat a tanár úr. „Minek legyen meg a baj, ha nem muszáj”, mondta. Hiányos fogsora miatt selypített, András erőlködött, hogy komoly maradjon. „Baj less, pejg nem mussajj.” Így hangzott, amit a fülébe sugdosott az öreg. Háromszor ismételt meg minden mondatot, mielőtt sikerült a kijáratához vezetnie.

Ne féljen, kisasszony nem fogom bántani. Valahol nekem is hasonló korú lányom van.

Jó annak, gondos apja van.

Ne gúnyolódjon, kisasszony, sajnálatos az én sorsom. Véletlenül kerültem börtönbe, soha nem mertem saját lányom szeme elé kerülni. Még a nevem is megváltoztattam. Hogy ne hozzam szégyembe a lányomat. Mintha a Solitude név nem volna elég becsületes.

Hogy mondta: Solitude?

André Solitude. Ez volt a becsületes nevem.

Apám . . .

Kisasszony! Mi baja? Elájult. Kisasszony, keljen fel!

Az igazi jó darabcím nem árul el sokat, de nem is okoz semmi megtévesztést. Rossz cím, amely mindent kimond, vagy amely téves irányba tereli a nézőt. Ilyen értelemben a legjobb darabcím az, amely az ógörögöknél, a régi hinduknál vagy a mai európaiaknál egyaránt elfogadott és szokásos: egy embernek vagy emberpárnak a neve. Ez csakugyan nem jár megtévesztéssel, és nem is árul el sokat. Armánd gróf halála. A közelebbről meghatározott eseményt eláruló cím arra utal, hogy az esemény módját és körülményeit ismerheti meg a néző. A darabcímeknek is megvan a maguk divatja. Az ízlés vagy hajlam, mely címmel látja el a darabokat, benne gyökerezik a korban és a környezetben. A drámaíró érzi, mi felel meg a közönsége ízlésének, minek lesz sikere. Molière megírta *A férjek iskoláját* és a *nők iskoláját*. Volt azóta *Aggastyánok iskolája*, *Anyósok iskolája*, *A rágalom iskolája*, általános iskola, középiskola, főiskola. Drámaírók iskolája. A halál is kedvence a címadóknak. Tragédiára utal, a közönség reménykedik, lehet sírni. Sokan szeretnek temetésre járni, ezek e darabokra is szívesen vesznek jegyet. Ar-

mánd gróf halála. Nem akárki halt meg. Ez vigasztaló. Azok számára, akik élnek.

A két lány olyan határozott mozdulattal nyúlt a nadrágjához, hogy András majdnem fölkiáltott. Legszívesebben azonnál sarkon fordult volna. Meglépett. Megszökött. Ellógott. Szégyen a futás, de hasznos. Maradt. Hagyta, hogy újra hozzáférközzenek. Judit szájon csókolta, Éva legörnyedt, nem mert megmocogni, nem mert lenézni, nem merete tudni, mi történik vele. Karjait megragadták, ujjait illesztették testét megfeszítették. Jézus a színpfalak mögött. De nem sokáig tartott e (kedvelt? keresett? kierőszakolt?) kegyelmi állapota, mert ha a kiáltásokra nem is figyelt föl: Gróf úr, hol van? Armánd gróf, várjuk! Jöjjön ide, méltóságos úr!, azt kénytelen volt észrevenni, hogy a ságó nő átmászott rajtuk és a foteleken. „Hova mehettek?“, kérdezte rekedtes hangján, és ügyet sem vetett zavart kapkodásukra. András követte le az öltözőbe, de egy szétugraszott párocskán kívül (nem Opletánék voltak) senkit sem találtak odalenn. A teremben füttyült a közönség, kiáltások hallatszottak: „Hol van Armánd? Idő előtt meghalt? Hol a csók? Gyertek elő, mert föl-megyünk!“ Az oldalsó ajtók is kinyíltak, az idegesebb nézők a szövetkezési otthon udvarára tódultak, az öregebbje meg a kíváncsiak benn maradtak, hátha folytatódik a darab. Két öregasszony egymást támogatva lépett ki a kétszárnyú ajtón, s közben felváltva kérdezték egymástól: „De hát ennek nem volt vége, miért megyünk haza?“ „A darab még nem fejeződött be, hova még?“ A színdarab még kötöttebb, mint a novella. A csattanó, a várva várt váratlan fordulat, amely a befejező pontnál visszavilágít a kezdetre is meg a közép-re is, egyszerre átlátszóvá varázsolja az egész mesét és szövevényt: nevellában és színdarabban is csak az igazi mesterek kiváltsága. Dumas fiás arra tanítja a drámaírókat, hogy legelőször a befejezést gondolják ki, s mikor megvan a csattanó vég, a nagy zárófordulat, akkor szerkesszék meg a darabot, de visszafelé.

Siskovszki!

Tibor!

Tanár úr!

Gróf úr!

Az udvar és az otthon környéke megtelt kiáltozókkal. A férfiak cigarettáztak, és vicceket meséltek. A legények kurjongattak. A gyerekek bújócskáztak a sötétben. Az asszonyok benn a teremben várták Armánd gróf halálát. András az ajtó előtt maradt, nem tudta elképzelni, mit tehetne mást. Hangjukról ismerte föl azt a két

férfit, akik Siskovszkiról beszélgettek. „Elment haza”, mondta az egyik. „Megijedt a részeg legénytől.” „Lehet, hogy rájött a hasmenés”, mondta a másik. „Követeltem, hogy addig ne engedjük a népet ide, amíg a véce nem lesz kész. Figyeld meg, milyen a cipőd, ha hazaérsz.” „Hát legalább hatszázan vannak itt”, becsülte meg az első. „Ha mindre rájön, szép termésünk lesz itt a környéken.” András vissza akart lépni a színpadra, mert bántotta a humoruk, mikor Zoli, a traktoros fölkiáltott: „Valaki belesett a meszesgödörbe!” Ettől kezdve olyan volt az éjszaka, mint egy szörnyű zúrza-var. A Gellér lányok sikoltozva kapaszkodnak a karjába. Az iskola-szolga fogatlan szája egyre azt hajtogatja: „Minek engedted ki, mikor Zoli, a traktoros fölkiáltott: „Valaki belesett a meszesgödör-ják. Majdnem belesik a meszesgödörbe, olyan nagy a tülekedés a szélén. Sándor részegen vigyorog: „Én előlem szökött, álcázni akarta magát!” Zoli, a traktoros kövéllal a derekán ereszkedik le a gödörbe. Opletán arca a hirtelen meggyújtott tűz fényében: „Pedig milyen jó volt az öltözőben, öregem, nem is gondolod.” A szőke Inci sír, de az anyja szájon veri. A szomszéd az orvossal kerül elő, az orvoson pizsama, kezében a nadrágja: „Nem jöhettek el, tegnap éjjel sem aludtam.” Az anyja rángatja, hogy menjen haza. Az apja megígéri, hogy visszajön érte. A szobalányt játszó Mariska két nagy vödör vizet hoz, de az orvos nem engedi leönteni a halottat. Halott? Zoli, a traktoros két karjára vette a hosszú, fehér testet. Lecsüngő karjai végéről csöpög a méz. Az arca is fakó maszk alatt. Mindnyájuk arca fakó maszk alatt. A tűz fest enyhe színt a sápadt arcokra. Az orvos letérdel a test mellé, kezét rányomja a mellére, vár. De a méz befödte a száját, a méz befödte az orrlyukait, a méz nem mozdul. A maszk az utolsó mozdulatot rögzítette. A maszk marad. A színműírónak nem bocsátják meg, ha egy nyomorult véletlennel öleti meg hőstét. A hő halála ok (sőt: okok) nyomán történjen meg, úgy pattanjon ki, mint a bimbó, amelyet tápláló szár és földbe hatoló gyökér tart a magasba. A jelleme a szár, amely következetesen a magasba löki, és a társadalom a gyökér, amely megszőkni nem engedi. Armánd gróf halála. A gróf a becsületért hal meg. A gróf a fiáért és Ivonne-ért hal meg. A gróf a közönségért hal meg. Hogy a közönség lássa, hogyan hal meg egy gróf. Hogy a közönség lássa, a gróf is meghal. De ne sokáig sírjon, mert meghal mint gróf, aztán fölkel mint Siskovszki, és meghajol. András nézte a fehér testet a földön. A gróf szelleme. Siskovszki saját szellemét játszottta el holtan.

A két öregasszony visszatért. Kart karba öltve álltak a tanár fölött. „Most nem tudjuk, hogy ki gyilkolta meg”, kiabálta egyikük a másik fülébe. „Majd megkérdezzük a szomszédasszonyt”, kiabálta a másik. A megoldás érzékelhetően lezárja azt az életperiódust, amelynek tanúja és résztvevője volt a néző. A szánalom és a félelem kergetőzik a nézőben, hogy aztán ezektől megtisztulva érjen haza. Armand gróf ezért hal meg. De András tudta, hogy most nem megtisztulva érnek haza. Kétségeket és bizonytalanságot visznek magukban. „Azt hiszem”, mondta az orvos, mikor végre felegyenesedett, „azt hiszem, fulladás okozta a halálát. De a rendőrséget természetesen értesíteni kell. Majd a boncolás után többet tudunk.” A tanárnő a férje mellé ájult. A szobalány készségesen rálöttyintette az egyik vödör vizet. Az iskolaszolga hatalmas fehér lepedőt hozott otthonról, abba tekerték bele a holttestet. A legények vették kézbe, Sándor is iodalépett, de félrelökték, mintha neki nem lehetne köze a halotthoz. Nem mert vitatkozni, bárgyún eltátotta a száját, nem akarattal, hanem mert nagyon ittas volt. A lepedő, mint valami furcsa hurka, ormótlan fehér hernyó, a szokottnál nagyobb liszteszák himbálódzott a legények vállán.

András vállára az apja tette rá a kezét. „Gyere, fiam”, mondta. És elindultak. Hazafelé András nem sírt. Mintha mindez a színházhoz tartozott volna. Annyi meglepetést várt a színházról, hogy a történeteken nem lepődött meg. Maga a dráma természete is a befejezettséget követeli, egyrészt, mert ez minden művészetnek az álláspontja az élet befejezetlenségével szemben, másrészt maga a dráma az életproblémáknak olyan erősen etikai kialakítása, hogy a befejezetlenséget nem tűri meg. A drámaírók akárhányszor erőszakkal fejezik be a darabot. Mert a befejezetlenség sokkal kínosabb volna. András elhatározta, ezt a darabot másképpen kell befejezni. Úgy vélte, miközben fáradtan pattogott az apja mellett, tudja, miképpen kell mozgatnia Armánd grófot, (hogy ne haljon meg. Nevetségesnek tűnt számára, hogy a grófnak meg kell halnia. És más hibákat is fölfedezett a darabban. Egy pillanatban arra gondolt, kár volt részt vennie a színjátékban. De részt vett. Kár volt átgondolnia a darabot. De átgondolta. Akkor nem marad más választása, mint olyan darabot szerkeszteni, amelyben nem lesz sem Armánd, sem gróf, és aki lesz, az sem hal meg.